

© Angela Martin

Editura Școala Ardeleană

Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel 0364 117.252; 0728.084.801

e-mail: office@scoalaardeleana.cluj.ro, redactie@scoalaardeleana.cluj.ro

Difuzare: tel/fax 0364 117.246; 0728.084.803

e-mail: difuzare@scoalaardeleana.cluj.ro, esadifuzare@gmail.com

www.scoalaardeleana.cluj.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MARTIN, ANGELA

Conștiință și cuvânt : eseuri despre romanele lui Augustin Buzura /

Angela Martin. - Cluj-Napoca : Editura Școala Ardeleană, 2019

ISBN 978-606-797-453-9

821.135.1.09

Editor: Vasile George Dâncu

Copertă: Eduard Grecu

Corectură și tehnoredactare: Sandra Cibicenco

ANGELA MARTIN

Conștiință și cuvânt

Eseuri despre romanele lui

AUGUSTIN BUZURA

Cluj-Napoca, 2019

literar; adică un autor și o operă. Constatând că marele prozator, în pofida faimei, a fost dublu nedreptățit. În timpul regimului comunist, proiectul său romanesc, cu mesaj contestatar, însoțit de hărțuiala și interdicțiile cenzoriale l-au transformat într-un scriitor căutat, popular, «vânat» de «partea cititoare a societății», inclusiv pe piața neagră; plus complicitatea criticilor care, procedând prin „învăluire”, anvelopând mesajul pentru a deturna atenția oficialităților au mascat, protecționist, potențialul exploziv al romanelor. Astfel, «subversiunea se blurează», notează Angela Martin, fără a îngrădi, însă, *libertatea de receptare* a publicului.”

ADRIAN DINU RACHIERU

„Augustin Buzura și miza morală (Proza și publicistica, sub semnul convergenței)”, *Limba Română*, Chișinău, Nr. 7-8, 2018

CUPRINS

I. „Parabola orbilor” și morala lecturii.	
Cuvânt de început.....	5
II. Augustin Buzura în <i>Opere complete</i> . Un portret	15
III. Opera, „un univers total”	28
IV. Iubirea – cunoscută și necunoscută	68
V. Religia romanului.....	96
VI. Singurătatea hiperreflectată.....	126
VII. „În rest, aproape nimic autobiografic în cărțile mele”	149
VIII. Destinul literar, între cenzură și libertatea de receptare	198
IX. Repere biobibliografice	208
X. Convorbiri cu și despre Augustin Buzura.....	238
„Cred în mine, cred în cărțile mele și sunt convins că ele îmi vor supraviețui”	
(Augustin Buzura în dialog cu Angela Martin)	238
In memoriam. <i>Augustin Buzura – un luptător care nu s-a lăsat niciodată învins prin abandon.</i>	
(Angela Martin în dialog cu George Motroc)	282
XI. Post-scriptum.....	293
Despre autoare	295

ANGELA MARTIN

Conștiință și cuvânt

Esuri despre românii lui

AUGUSTIN BUZURA

I.

„PARABOLA ORBILOR” ȘI MORALA LECTURII CUVÂNT DE ÎNCEPUT

Îmi amintesc foarte bine, fără a putea preciza însă când – la prima ori la a doua lectură a romanului? –, că am avut revelația terifiantei metafore a orbirii, pe care Buzura și Sábato o împărtășesc, în timp ce citeam ultimele pagini din *Refugii*. Mai exact, pasajul relatând scena în care, aflându-se în cabinetul psihiatrului său, Ioana Olaru descoperă o reproducere după *Parabola orbilor* de Bruegel. Sigur, atunci a fost un gând care mi-a trecut prin minte neașteptat și poate că m-aș fi mulțumit cu satisfacția de a fi sesizat întâmplător o stranie coincidență, dacă ideea n-ar fi revenit, cerându-mi parcă ea însăși în sprijin argumente. Și ele aveau să vină mai târziu, odată cu lecturile orientate în această direcție.

Data fiind ocazia, merită măcar să semnalez semnificația parabolei lui Bruegel în contextul literaturii lui Augustin Buzura.

N-aș vrea să emit o speculație, căci la urma urmei n-am nicio dovadă, mă bazez doar pe mărturisirile sale în care nu înceta să numească Biblia „cartea mea de căpătâi”, dar voi spune totuși că înclin să cred că înainte de a fi apelat la lucrarea lui Bruegel, scriitorul

fusesse captivat de pregnantă plasticitate a versetului biblic: „Lăsați-i pe ei: sunt călăuze oarbe, orbilor; și dacă orb pe orb va călăuzi, amândoi vor cădea în groapă” (Matei 15.14). Și abia pe urmă a folosit interpretarea picturală, ca suport. De altfel, Augustin Buzura însuși citează respectivul verset. Îl citează însă parțial și optează pentru o traducere frustă: „Când un orb călăuzește pe alt orb, vor cădea amândoi în groapă”. Indică și sursa, cu oarecare prudență însă: „Matei”. Subliniez aceste detalii pentru că e suficient să ne amintim atmosfera anilor ‘80 spre a ne închipui cât de tare ar fi putut să sune, politic, în urechile numeroșilor săi cititori „Lăsați-i pe ei, sunt călăuze oarbe” și cât de rău în cele ale cenzorilor. În schimb, *Parabola orbilor* de Bruegel putea funcționa ca amortizor, tulburând claritatea sugestiei politice la care interpretarea textului biblic, plasat într-un anume context de scriitor, se preta. Ea deturba cu subtilitate atenția cenzorului spre registrul moral, confecționând, din propriile imagini, cuvintelor o mască.

Dincolo de aceste supoziții, un lucru este însă cert și trebuie subliniat: că interesul lui Buzura pentru respectiva lucrare a fost mare. Nici nu putea fi altfel, de vreme ce scriitorul găsea exprimat pe pânză nucleul moral al literaturii sale cu deschidere spre universal și atemporal. Dovadă că a ținut să o aibă pe copertă, fie și într-o compoziție derutantă, ștearsă și gri, la ediția princeps a *Refugiilor*, apărută în 1984 la Cartea Românească. Ediția în engleză, din 1993, publicată de

Editura Fundației Culturale Române, avea să-și permită o variantă mai „lizibilă”, color.

Firește, tabloul lui Pieter Bruegel cel Bătrân este la rândul lui de inspirație religioasă. Pictorul ilustrează același verset din Biblie, invocat de Buzura, în care Evanghelistul repetă cuvintele lui Iisus despre farisei. Biserica este acolo, undeva în fundal, dar cititorul vede bine că e gotică, o poate identifica, se cheamă Sint-Anna-Pede, sălășluiește din secolul al XIII-lea într-un sat din Brabantul Flamand. Pe orbi ni-i descrie întocmai, la sfârșitul *Refugiilor*, Ioana Olaru. Din descrierea ei deducem că, înțelegând bine mesajul, pacienta dă semne de vindecare: îi deslușește pe cei șase orbi ca pe niște întruchipări ale spaimei, ale neîncrederii în sine și nesiguranței, ale refugiului în resemnare și marginalizării – defecte de care ea însăși este conștientă de-acum că trebuie să se dezbrace, bazându-se pe propria voință. Or, ce ne transmite cu insistență literatura lui Buzura? Că propria conștiință, atunci când este vie, este chiar organul vederii noastre, iar dacă nu, bastonul care ne ajută să descoperim noi înșine calea cea dreaptă. O lecție de morală și umanitate universal valabilă.

Sábato și Buzura dezvoltă amândoi metafora orbirii. Orbii, însă, sunt total diferiți, urmărind scopuri diferite: agresivi cel mai adesea, în trilogia lui Sábato, iviri ale unor forțe malefice, oculte, destructive și indestructibile, însetate de putere și de răzbunare, care fac din universul uman un coșmar; bătătoriti pe calea spre sine sau obsedați căutători de adevăr la Buzura, dornici

de libertate, luptători – nici învinși, nici învingători –, ori dacă nu, victime predestinate eșecului și morții psihice. Am putea spune că, voluntar sau involuntar, Buzura și Sábato înglobează *Parabola orbilor*, în sensul ei biblic – și bruegelian –, dar o depășesc, fiecare în alt mod, îmbogățind-o cu multiple valențe morale și educative, pe măsura noilor experiențe și drame ale umanității trecute prin modernitate.

*

În octombrie 2013, când publicam primul articol despre Augustin Buzura – în revista *Cultura*, nr. 38, din 17 octombrie –, nu aveam nici cea mai mică intenție să scriu, necum să adun în vreun volum reflecții personale despre unul sau altul dintre cei doi autori. De altfel, nici nu era cazul: până atunci însăși relația mea cu critica literară a fost total diferită. Criticii de mare valoare pe care avusesem șansa să-i citesc sau să-i traduc, cunoscând astfel din interior unele dintre cele mai spectaculoase mecanisme ale gândirii umaniste dedicate interpretării critice, au exercitat asupra mea o asemenea fascinație, încât eram blocată în ipostaza plăcută, dar pasivă, de admiratoare. Iar ea nu putea decât să mă rețină de la orice întreprindere autonomă, oricât de mică, pe terenul criticii.

În 2009, se întâmplase să accept însă propunerea lui Augustin Buzura de a îngriji edițiile definitive ale romanelor sale, pentru a compune din ele ceea ce mai târziu avea să fie cunoscuta *Serie de autor* editată de RAO. Redactasem, ce-i drept, și îngrijisem în anii din

urmă și alte ediții scoase de diverse edituri, eram de-acum familiarizată și cu proza sa, și cu publicistica, dar de astă dată invitația prin care scriitorul îmi încredința întreaga operă romanească era atât de fermă, încât m-am lăsat convinsă de însuși curajul său. Ca urmare, angajamentul m-a obligat enorm, iar lucrarea m-a ocupat, m-a absorbit așa cum se întâmplă când știi că te dedici unui proiect major și prioritar. Opt romane voluminoase, aproape opt ani de muncă, lecturi repetate, consultări cu autorul, apoi cu criticii pe care i-am invitat, la rândul meu, să însoțească volumele cu comentariile lor.

Redactate, îngrijite și ordonate în *Seria de autor Augustin Buzura – Opere complete*, volumele au apărut neîntrerupt în intervalul 2013-2016, într-un ritm de două pe an și în succesiunea dorită de autor: în 2013, *Recviem pentru nebuni și bestii* – prefață de Ion Simuț, *Romanul ieșirii din totalitarism* – și *Absenții*, prefață de Sorina Sorescu, *Recitind Absenții*; în 2014, *Refugii* – prefață de Mircea Iorgulescu, *Romanul ca un manifest incendiar* – și *Drumul cenușii* – prefață de Mircea Martin, *Augustin Buzura și forța romanului nonfictiv*; în 2015, *Fetele tăcerii* – prefață de Bianca Burța-Cernat, *Romanul conștiinței revoltate* – și *Vocile nopții* – prefață de Paul Cernat, *Romanul existențialist al proletariatului*; în 2016, *Orgolii* – prefață de Alex Goldiș, *Obsedantul deceniu la puterea simbolicului* și – *Raport asupra singurătății* – prefață de Valentin Protopopescu, *O carte despre autenticitate și adevăr* și postfață de Angela Martin,

Opera, „un univers total”. Nu mă îndoiesc că cititorul va observa că titlurile acestor prefețe sunt, fără excepție, definiții prin care criticii semnatori indică problematica romanelor prozatorului.

La o scurtă privire retrospectivă, un fapt îmi apare cât se poate de evident: că m-am atașat de acest proiect editorial pe măsură ce înaintam. După cum tot atât de evident este și acela că, fără intervenția solidară și stimulatorie a criticilor, pe parcursul elaborării *Seriei*, apariția cărții de față ar fi fost de neimaginat.

Cât despre însemnările făcute pe marginea romanelor aflate în lucru, însemnări care începuseră să creioneze deja nucleul ideatic al viitoarelor mele texte, ele mi-au fost necesare în primul rând pentru a mi-l desluși mie însămi pe romancier. Impulsul interpretării avea să se trezească mult mai târziu.

Pe de altă parte, nici genul eseistic n-aș spune că a fost cu adevărat o opțiune. Nu l-am adoptat printr-o decizie, mi s-a impus cumva de la sine și m-am acomodat la el, în mers, intuindu-i toleranța față de un posibil – și până la urmă, explicabil – subiectivism al lecturii, grefat pe un atașament special față de o operă, pe măsura propriei implicări în reeditarea ei în formă definitivă.

Comparativ cu articolul critic, eseul mi s-a părut mai primitiv de reflecție imaginativă, mai indulgent cu tatonările, mai răbdător cu demersul analitic, mai puțin pretențios. Căci el nu grăbește încheierile în defavoarea explicației, poate deschide oricând și oricât evantaiul unor întrebări, nu impune condiții, altele

decât calitatea, nu este restrictiv în privința metodelor de abordare. Descrierea, caracterul ipotetic al comparației, argumentația, ca și fermitatea poziției personale se cuprind, în expresia lui, eliberate de asumările anterioare, de prejudecăți oboșite sau canoane. O mai îngăduitoare exigență de procedură formală îi conferă flexibilitatea necesară spre a fi îmbietor. Drept pentru care am profitat din plin de libertatea oferită, în acest sens, de eseu.

Primul, așadar, cel scris în 2013 și publicat în *Cultura* sub titlul „Augustin Buzura. Opere complete”, are la origine o motivație conjuncturală. La data apariției, marca aniversarea scriitorului la 75 de ani. Un cadou aniversar a fost însăși lansarea, în acel an, a primelor două romane ale *Seriei*: *Recviem pentru nebuni și bestii* și *Absenții*.

Al doilea eseu, „Opera – «un univers total»”, apărut mai întâi tot în *Cultura* – în numerele 3 și 4 din 27 octombrie și, respectiv, 3 noiembrie 2016 –, a fost scris pentru a servi, în același timp, ca Postfață la *Raport asupra singurătății* și cuvânt de încheiere la *Seria de autor, Raport...* fiind ultimul roman, cel care, de altfel, o și întregea.

„Destinul literar – între cenzură și libertatea de receptare”, textul introductiv la antologia critică *Între două lumi. Augustin Buzura, romancier și gazetar*, alcătuită de mine și editată, în 2017, de Tracus Arte, a fost publicat, cu puțin timp înainte de apariția cărții, în revista *Cultura*, Seria a III-a, online, nr. 20 (576) din

25 mai 2017. Acesta a fost ultimul text pe care i l-am dedicat și i l-am citit lui Augustin Buzura, iar lansarea antologiei – tot la sfârșitul acelei luni, la Târgul de Carte Bookfest –, își are și ea semnificația ei, prilejuind ultimul eveniment public la care a fost prezent scriitorul; căci avea să se stingă din viață curând după aceea, în 10 iulie.

Celelalte eseuri au fost scrise după această dată funestă.

Am integrat textele în volum într-o anume ordine tematică, nerespectând întotdeauna fireasca lor succesiune în timp, în dorința de a facilita (și) prin această așezare o percepție unitară asupra volumului. Vreau să spun, asupra tendințelor de convergență care îi sugerează viziunea. Iar această viziune – atâta câtă este – își are rădăcinile nu doar în propria experiență a lecturii, ci, de bună seamă, și în irezistibila tentație a comparației pe care lectura mi-a inculcat-o spontan și imperativ.

De ce Buzura și Sábato? O întrebare cât se poate de legitimă. Și-ar pune-o orice cititor echidistant care, practicând o lectură dezinteresată, i-a prizat, ca să spun așa, pe cei doi, la rece. Nu împreună, firește, ci separat, întipărindu-și-i în minte cu statutul lor cunoscut și recunoscut, cu trăsăturile literaturii lor cele mai specifice. E limpede că aceste trăsături, prin chiar faptul că sunt specifice și, prin urmare, definitorii, nu le sunt comune celor doi. Iar eu, comparându-i, nu pe acestea le invoc, căci nu ele mă interesează, ci fondul psihologic care impregnează, stimulează și exacerbează, într-o

manieră mai mult sau mai puțin similară, manifestările personajelor, făcând adesea „vizibile” impulsurile creatorilor înșiși, cu toate că aceștia, firește, nu sunt încădrabili în același gen de roman.

Cât despre cele două *Convorbiri cu și despre Augustin Buzura*, cititorul va înțelege singur rostul includerii lor în sumar.

Doresc să precizez că volumul de față îi este dedicat lui Augustin Buzura, scriitorul argentinian fiind aici, pentru autorul nostru, doar un proiector puternic a cărui lumină cade, ici și colo, pe anumite pasaje pentru a puncta de la distanță convertirea la ficțiune a unor idei inspirate din aceeași filosofie existențialistă și din aceeași literatură psihiatrică aparținând aceluiași curente sau autori. Ies astfel la iveală trucuri tehnice, coincidențe dintre cele mai stranii, obsesii comune ambilor scriitori.

Mărturisesc că interpretarea romanelor a fost pentru mine o întreprindere îmbogățitoare și, în același timp, înrobitoare prin chiar iluzia că textul care mi se oferea cu generozitate exaltându-mi imaginația era el însuși un dar al lecturii.

Dar nimeni n-a descris vreodată mai frumos și cu mai multă simțire actul lecturii decât marele gânditor și critic Jean Starobinski: „Textul, așa cum se lasă locuit de lectură, induce o ceremonie a dorinței, o descărcare de imagini, o stăruință îndatorată a gândirii și a reveriei”.

Între devoțiunea pentru literatură a scriitorului și devoțiunea pentru lectură a cititorului, textul este și va fi întotdeauna identic cu sine, dar flexibil, obiect și martor al propriei deveniri.

II.

AUGUSTIN BUZURA ÎN *OPERE COMPLETE* UN PORTRET

O voce mai curând reținută, înflăcărată adesea de mici entuziasme familiare, asemenea celor prin care adulții le insuflă curaj copiilor. O privire răbdătoare, de dincolo de ochelari, ușor distrată, de un calm aproape profesional, tipică pentru un psihoterapeut: te citește imediat, oricât ai fi de circumspect. Faptul însă nu mai contează – rămâne un amănunt. Nu știi când și-a domolit agerimea ochilor ca să-ți câștige încrederea. Și cum îți induce senzația de confort. Nici privirea sa, nici vocea nu sunt învăluitoare. Impun, la fel ca zâmbetul, printr-o timidă, dar stăruitoare bunăvoință. În tăcerea dintre cuvinte nu face niciun gest în semn că ar avea ceva de adăugat sau sugerat, de parcă n-ar dori să iște din senin vreo tulburare. Politicos, în conversație îți lasă întotdeauna libertatea de alegere. Și alegi, aproape involuntar, să i te confesezi.

Aceeași atitudine familiară, afectuoasă, dar sfios, aș spune, dominatoare, o regăsim la Augustin Buzura, romancierul, în relația cu personajele sale cărora le creează toate condițiile să se manifeste omenește – în bine și în rău. Cu multe dintre ele se înrudește în corpul social, iar în toate se transpune empatic, în ciuda